

ՆՄԱՆԱՐՈՒԹԻՒՆ ԶԻՄՆԱԴԻՐԸ

Նմանաբար Տր. Յակոբ ճ. Կերականան այս շաբաթ «Արեւելք»-ի տպարանէն կը հրատարակէ գիրք մը Նմանաբարութեան վրայ: Այս առթիւ, Մ. Էֆէնտի Տիւղ, որ իւր amateur ֆրանսայի և իտալիոյ մէջ ուսած է բժշկութիւնն և մանաւորապէս ուսումնասիրած է Նմանաբարութիւնը, մեր յատուկ խնդրանքը հետեւեալ յօդուածը գրած է Նմանաբարութեան հիմնադրին, Հաշնըմանի վրայ:

Հաշնըման (Սամուէլ - Քոէգիէն - Ֆրէ-տէրիզ), տօրթէօր բժշկութեան, խորհրդական Անհալը - Քոթէնի դըստութեան գերազոյն ատենին, անդամ քանի մը Ակադեմիայներու և գիտական ընկերութեանց, ծնաւ 1755 ապրիլ 10ին Միսէն (Սաքսոնիա) աւանին մէջ որ կը գտնուի Էլպա եւ Միսա գետերուն իրարու միացած տեղն, եւ որ Ելեկէլ պատմաբանին ու համանուն բանաստեղծին ծնունդ տալու վառքն ունեցած է: Իւր հայրը, Քոէգիէն-Վոտֆրուս Հաշնըման, նկարիչ յախճապակիի վրայ, կ'աշխատէր Միսէնի գործարանին մէջ եւ երկասիրած է իօրը գիրք մը ջրաների նկարչութեան վրայ: Սամուէլ Հաշնըմանի առաջին տարիներն անցան ի ծոց իւր ընտանեաց, ուր ստացաւ իւր առաջին կրթութիւնն, աչքին առջեւ ունենալով թանկագին օրինակներ: Անդամին ի տղայ տիղց, ուշադրութիւն գրաւեց իւր լուրջ եւ ծրարան բնաւորութեամբ, արդարակրօնով եւ խուզարկու մօտքով, իւր նկարագրին անյողգողութեամբ ու քաղցրութեամբ: Տասընեակու տարեկան էր երբ մտաւ իսկական գային վարժարանը: Վարժարանին տնօրէն Տր. Միւլլէր, այդ ուղղամիտ և եռանդուն, խանդավառ սէր մը կ'ապեց մատաղատի Սամուէլի: Անոր վրայ նշմարեց այնքան բուռն եւ այնքան դիւրամա երեւակայութիւն մը եւ այնքան հաստատակամ աշխատասիրութիւն մը որ, անտուր եւ պատուաբեր բացառութեամբ, կատարեալ ազատութիւն թողուց նմա իւր ուղածը կարգալու եւ փափաքած դասերուն հետեւելու: Յաճախ զնա կրկնիչ կը կարգէր իրեն տարեկից աշակերտաց քով: Այս ազատ միջոցը, որուն մէջ կը զարգանային Հաշնըմանի նորածիլ ոյժերը, շատ լաւ կը յարմարէր այնմ որ վերջէն նոր ուղիներ պիտի բանար եւ բոլորովին ի բաց պիտի վանէր աւանդութեան լուծն:

Հաշնըմանի առաջին ուսումներն աւարտելէ յետոյ, իւր հայրն, որ հարկադրեալ էր բազմատեղ իւր զոհողութեանց մեծութիւնն՝ ապրուստի միջոցներու սակաւութեան հետ, ուղեց որ տղան արհեստի մը մտնէ: Տր. Միւլլէր շուտով դարձուց զնա իւր համադրութեան, իւր վրայ աւելնով պատանի Սամուէլի կրթութիւնը ձրիաբար ի գլուխ հանելու հոգը:

Ակադեմիական ուսմանց շրջանը լրացնելէ յետոյ, արուեստ մը ընտրելու ժամն եկած էր, եւ 1775ին Լայպցիկ գնաց, գրքսանին մէջ ունենալով միմիայն 20 տուգող զորս հայրը տուած էր իրեն մեկնած ժամանակ: Ստացողին համար քիչ էր, եւ տըւողն ալ այդչափ միայն կրնար գնել իւր գաւկին ձեռաց մէջ, խանդաղատ գործունօք: Ինչ տխուր վիճակ քսանամեայ երիտասարդի մը համար. որքան գրկումներ կ'սպասէին նմա, ինչքան հոգ եւ մտաւտանջութիւն պիտի պաշարէին իւր միտքն, փորձի պիտի եմթարկէին իւր քաջարտութիւնն: Հաշնըման առանց վարանելու ըն-

դունեց այսքան դժուար եւ այսքան նոր կացութիւն մը: Որոշեց գերմաներէնի թարգմանել անգլիերէն եւ ֆրանսերէն գրքեր, եւ այդ ապերախտ աշխատութեան կ'աւելակէր իւր պէտքերուն եւ ուսման համար հարկ եղած դրամը: Միակ բան մը չիօթեցուց զայն. ինչպէս պիտի կրնար բաւել թարգմանութեան եւ բժշկական ուսումնասիրութեան կրկնակ աշխատութեանց: Ու որոշեց մէկ զիշեր ննջել եւ յաջորդ գիշերը տքնիլ փոխն ի փոխ: «Անոնք որ, ծերունի բժշկին գրէթէ անընդհատ ծխելը տեսնելով, չարամտութեամբ դիտել կուտային թէ ինք կ'արգելու ծխախոտի գործածութիւնը, պարտէին յիշել, կ'ըսէ նորա կենսագիրներէ մին (Տր. Բէռնի), թէ հէգ ուսանողն՝ որ գիշերուան աշխատութեան կ'աւելակէր իւր յաջորդաւոր հացն՝ հարկադրեցաւ ծխախոտի գործածութեան մէջ փնտռել իւր յոգնափառտակ տքնութեանց միջոցին քնոյ յաղթելու միջոց մը»:

1777ին, Հաշնըման գնաց Վիէննա ուր վստահ էր թէ ուսման աւելի մեծ միջոցներ պիտի գտնէր: Սակայն այդ մայրաքաղաքին մէջ ինն ամիս մնալով, բոլոր դրամն սպաւեցաւ: Յայնժամ մեկնեցաւ Վիէննայէ:

1779ին, օգոստոս 10ին, Էռլանդէնի մէջ հրատարակաւ խօսեցաւ իւր նաւակատեաց Լեւոյ, ոյր վերնագիրն էր. *Conspectus affectuum spasmodicorum aetiologicalis et therapeutici*:

1786ին 1792, հետեւեալ գրքերն հրատարակեց.

1. «Արտէնիքով թունաւորումն, սորա դարմաններն եւ օրինաւորապէս հաստատելու միջոցները»:
 2. «Յաղազս նախապաշարմանց ընդդէմ հանքածուխի գործածութեան, եւ այս այրելի նիւթը բարւոքելու եւ փուռելը տաքցնելու համար գործածելու միջոցները»:
 3. «Հրահանգը ամբողջիտեան հիւանդութեանց համար եւ անդիկային նոր պատրաստութիւն մը»:
 4. «Հանքային ալքալի պատրաստութեան դժուարութեանց յաղթելու միջոց մը բողասով եւ աղով»:
 5. «Ինչ ինչ կաղերու ներգործութիւնը գինեոյ խմորման վրայ»:
 6. «Քիմիական հետազոտութիւնը մադձի եւ մաղձային քարերու վրայ»:
 7. «Փտման առաջին առնչու զօրաւոր միջոց մը»:
 8. «Նամակ սպաթ քարին վրայ»:
 9. «Գիւտ ուրուքարի (plombagine) կազմութեան մէկ նոր սկզբան»:
 10. «Խորհրդածութիւնը բոյսերու սեղմիչ յատկութեան վրայ»:
 11. «Լուծելի սնդիկ պատրաստելու ճշգրիտ եղանակ»:
 12. «Յաղազս անլուծելութեան քանի մը մետաղաց եւ անոնց դոսիտներուն՝ ալքալի մէջ»:
 13. «Խորհրդածութիւնը լրծնահոսութեան առաջին առնչու միջոցներուն եւ սնդիկին աղետալի հետեւանաց վրայ»:
 14. «Մանօթութիւնը կլուպիւրեան աղի պատրաստութեան վրայ»:
- Այսքան այլազան աշխատութիւնը, որոց ամենքն ալ ուղղակի յարաբերութիւն ունէին հանքային առողջութեան պահպանման, պարտէին ուղարկութիւն հրաւիրել Հաշնըմանի վրայ եւ արգարեւ հրաւիրեցին Ուստի զարմանալի չէ թէ իւր համբաւն արդէն հեռուն կը տարածուէր եւ 1791ին իսկ, Լայպցիկի տնտեսագիտական ընկերու-

թիւնն եւ Մայանի գիտութեանց Ակադեմիայն անդամ ընտրեցին զնա:

1892ին 1828, Հաշնըման հրատարակեց հետեւեալ գործերը.

1. «Պատրաստութիւն Գաթէլեան դեղին»:
 2. «Ազդեցութիւնը խահուէի»:
 3. «Յաղազս փորձառական բժշկութեան»:
 4. «Հատակտորը գեղորէից դրական յատկութեանց վրայ»:
 5. «Տարերը բժշկելու արուեստին»:
 6. «Տարերը բժշկականութեան»:
 7. «Վարդապետութիւն և դարմանումն երկարատեւ (chronique) հիւանդութեանց»:
- առանց հաշուելու իւր աշխատակցութիւնը Դեղագործութեան բառարանին մէջ եւ եւ իւր բազմաթիւ թարգմանութիւնները:

Այսքան բաւական էր նշանաւոր հանդիսացնելու համար Հաշնըմանի պէս հանճարի մը կեանքը: Բաղդը ժպտած էր նմա, հաշակը տարածուած էր ամեն կողմ: Ի մի բան փառաց եւ հարստութեան գազաթ, նակէտն հասած էր: Իր տեղն ու ինչէր, պիտի չլանար այդ յաջողութեան, ապա իւր Հաշնըման իւր հաւատքը կորուսած էր բժշկութեան: Կ'զգար անոր պարտք, և իւր հանճարը կ'ապստամբէր: Պոլիտիկ, Սոցիալ, Բիէն Ֆրանս, Ժիրոյանէր, Պոստէ, Ժիրիպէ, Պատթէ, Ռոստան, Մառչալ տը Գալլի, Պոլառտա, Մալիէնեը, Վալէր, Հիւֆլանտ, Սոլլ, Վէտցեյնտ, եւ եւ, որոյ մով իրաւամբ կը պարծի բժշկական գիտութիւնն, նոքա եւս Հաշնըմանի պէս զգացած են այդ պարտք եւ խոստովանած են անկեղծ բանիւք, սակայն քաջութիւնն ունեցած չեն ամեն յարաբերութիւն խցեայդ բժշկութեան հետ զոր Ամէտէ Լադու կը կոչէ «աւելորդ բնական պատմութիւն մը»:

Յանգընութիւնը գիտութեան խաբերայնեանց վէճքն է, և պէտք չէ չիօթել զայդ այն ազդեցութեան եւ քաջարտութեան հետ զոր հարկ է ցոյց տալ պաշտպանելու եւ ընդունել տալու համար նոր գաղափար մը որ սովորական բան մը չէ: Հաշնըման ուրեմն ստիպուեցաւ մարտնչիլ եւ մարտնչեցաւ այնքան զօրեղապէս եւ այնքան լաւ որ ասպարէզն իրեն մնաց: Կէս դարու անդու աշխատութեամբ եւ առ բժշկութիւնն մատուցած ծառայութեամբ անդ կառուցած չէրը կը շողորի ճշմարտութեան բոլոր փայլովը: Բոլորովին նմանաբուժական հիւանդանոցներ, կաճառներ, աղքատաց ձրի բժշկարաններ, դեղարաններ, ընկերութիւններ կը տարածեն նորա անունն աշխարհիս ամեն քաղաքակիրթ մասանց մէջ:

Հաշնըման մեռաւ ի Բարիլ 1843 յուլի 2ին, 88 տարեկան հասակին մէջ: Արդէն Նմանաբարութեան իւր ծերունի ընկերով Այլարութեան վրայ ներգործած ազդեցութիւնը մեծ է: Դեղագործ պատգաւումն, ուր ալ չեն չեղնալուտեր 10-15 այլանդակ գեղեր, մէն մի անգամ առնուելիք դեղերուն նուագութիւնն, եւ նմանաբարութեանց օր ըստ օրէ եղած փոխառութիւնը բաւական փաստեր են թշաւագովութիւն նորա: Տր. Պ. Լոթթ Պրընզըն, ուսուցիչ Բժշկութեան Լոնտոնի բժշկական վարժարանին, կը հրատարակէ առանց ի հարկէ ուսկից առած ինչեւ նշանակելու, ընդարձակ ցուցակ մը նմանաբար-

(*) «Լա Գիլիէ», պաշտօնական թերթ Պոլսէն հիւանդանոցաց, 1887 ապրիլ 14 թիւը:

Ժական դեղերուն՝ իրենց բնագիտական եւ բուժիչ յատկութեամբ, զորս ամբողջովին քաղած է Հանքումանեան աղբիւրէ, — Դե-
քաքանախեան և Թէաքէօդէի վրայ գրած
գրքին մէջ ոյր չորրորդ տպագրութիւնը
վերջերս հրատարակուեցաւ ի Լոնտոն, Չգու-
շացէք, Պ. Պրընդըն, պատին վրայ ճանճ
կայ: Եւ կատաղութեան դարմանումը Բաս-
դէօնեան մէջոտով, միթէ պարզապէս նը-
մանարուժուած չէ՞: Այդ տեսակ գործե-
րը նոր չեն, սակայն սահինք անցնինք եւ
չպնդենք:

Մ. ՏԻԻԶ

ՍՈՒԱԿ ԵՒ ՎԱՐԴ՝ ՄԱՅԻՍԻ (ԱՅԼԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ)

Ա.

(ԳԱՐՈՒՆ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻ)

Ծագեց արեւ դարնային
Ջերմ, կուսական շողերով:
Ծածկուեց երկիր երկնային
Մարգարտափայլ ցօղերով:

Ջարթնեց բնութիւն մահաքնից,
Շնչել սկսաւ նոր կեանքով,
Գեղ, հրաշք, բուրբուն իւր ծոցից
Մընաւ, խնկեց նազելով:

Սար, ձոր, հովիտ, դաշտավայր,
Անտառ, վրտակ, մարգ, լըճակ
Մուշ, գիւթական ի բարբառ,
Ողջունեն նոր արեղակ:

Տուաւ ծաղկանց իւր բարեւ
Բաղցր համրոյրով ժիր մեղուն,
Խայտաճամուկ, հողմաթեւ
Թիթեռն փարեց սիրունուն:

Մեղմ հովուական սրնգի ձայն
Կանչեց խաչինքն դէպ արօտ,
Գեղջուկն անեւ վար ու ցան
Երգով կանխեց առաւօտ:

Դարձան թռչունք երթեւեկը
Յամարայինն օթեւան,
Բիւր ճուղողիւն, տաղ եւ երգ
Խառնանքաւ հընչեցան:

Շըշուկ, խոխով, բզոց, ձայն,
Գեղգեղ խառնուեց ընդ մայիւն,
Մահկանացուք մութացան
Մահու երբէք գոյութիւն

Բ.

(ԳԱՐՈՒՆ ՀԱՐԱՌՈՑ ԵՒ ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆ
ՍՈՒԱԿԻ)

Փայլեց արեւ տօթակէզ
Յանապատին հեռաւոր,
Կարմրեց կակաչ ու նարգէս,
Ծաղկեց ծաղիկ բիւրաւոր:

Յաւ էր ժհարանց նոր հանդէս
Բացաւ գարունն հարաւոյ,
Վաւաչ կըրկեց ասպարէզ,
Դառն ասպաղա ի վերջոյ

Խաղաց զեփուռ մեղմաշունչ
Ալեծածան ծաղկանց հետ,
Շոյեց, պազաւ անմըռունչ
Փափախ սիրով հետ զհետ

Թըռաւ սոխակ վերեւից
Տեսաւ հոյլ գեղ կախարդիչ . . .
Դոջեն ծաղկունք ներքեւից:

— «Դէպ ո՞ւր ըլտապ ուղղես թռիչդ

«Արշալոյսոյ սիրերդակ
«Նազող վարդին սիրահար,
«Յոգնած թեւոցդ դու, հոգեակ,
«Ահա՛ մեր կուրծք, տո՛ւր դադար:»

— «Անմահ հուրիք անըման,
«Ի զուր դուք զիս հրապուրէք,
«Սէրը փ' է նուիրական,
«Գրկէ՛ք՝ զով ցարդ գրկել էք:»

— «Կա՛ց օղապար բոպէ՛ մի,
«Լըսի՛ր սուրբ ուխտ մեր անքակ,
«Յանուն երկնի եւ երկրի
«Ուխտեմք սիրել զՍոխակ:»

— «Պինդ ուխտել եմ իմ կեանքով
«Մէջն վարդը միշտ սիրել:
«Աշխարհ անցնի աշխարհով,
«Ձեռ կարող ուխտեմք քակել:»

— «Թո՛ղ սէր զլացող դու քոյ վարդ,
«Որ լոկ գրաւել է գիտակ,
«Սիրի՛ր նեկտար, կեանք զըւարթ
«Վաղանց կեանքի նպատակ»

— «Դո՛ւք, սիրանենք, ուխտադրո՛ւժ,
«Հեռու ինձինց յաւիտեան,
«Քան ձեզ քաղցր է վարդիս փուշ:
«Մի՛ խէք անգին իմ վայրկեան»

Փըշեց խորակ միջօրեան
Յերես ծաղկանցն ցօղասուն,
Թօշնեցան վարդը՝ կուսական,
Տիրեց մահուան թաղկութիւն

Գ.

(ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐԴԻ)

Կանաչ քօղով ծաղկազարդ
Ծածկեց Մայիս Հայաստան,
Կատարվում է տարեգարձ
Շըքեղ Դրախտին Նշեման:

Ամենքն ներկայ հանդիսին,
Ամենքն ունին իւր ընկեր,
Միայն ծաղկանց թագուհին
Սպասէ փեսին անհամբեր:

Ապշեց, ցնորվեց դեղձանի՞¹⁾
Ի տես վարդին հրաշագեղ,
Թըռաւ, ճախրեց չըջառիկ,
Թառեց ի թուփ մի այն տեղ:

— «Եւ արեւելք, արեւմուտք,
«Հարա՛, հիւսիս շրջեցի,
«Ջարմանազան բիւր ծաղկունք
«Ամենուրեք ես տեսի:

«Բայց քան Հայոց աշխարհի
«Դշխոյ Վարդը սիրակէզ
«Եւ ո՛չ մի տեղ ես տեսի .
«Միայն . . . ախոս . . . մինակ ես . . .»

— «Կարճի՛ր, կարճի՛ր, թափառիկ,
«Այդ խօսքերը չողբորթ,
«Ձի գըրաւել զիմ սրտիկ
«Հայաստանի զաւակ խորթ:

«Սրբագործուած է իմ սէր,
«Ոչ ո՞ք հըսիլ է կարող:

«Լո՛կ սոխակն է նորա տէր,
«Սիրող, պաշտող, փայփայող:»

— «Ռամիկ սոխակ չէ՛ արժան
«Դշխոյի սէր վայելել:
«Վեհ արքայադէն իշխան
«Պէտք էր փեսայ քեզ ընտրել:

«Նա այժմ հեռու աշխարհում
«Գուցէ ի ծոց հեշտութեան
«Ըջեղ մոռցած շուայտում . . .
«Գուցէ . . . նիրհում յաւիտեան»

— «Հերի՛ք, ժըպի՛րհ, բարբառնչես,
«Ողջ հրաշք ու փայլ աշխարհի,
«Գոհար, ոսկի լեռնադէզ
«Ձեռ հրապուրել իմ հոգի:

«Մոլորեցնել չես կարող,
«Հաւատարիմ է սոխակ,
«Բայց թէ մեռած՝ . . . սեւաքօղ
«Կաշտեմ նորա յիշատակ»

— «Անողձ վարդ, գըթա՛ ինձ,
«Սոսի քեզ համար եմ շնչում,
«Սըրտիկ իմ ջերմ եւ անբիծ
«Լո՛կ քեզ համար է դարկում . . .

«Ա՛հ, հարուած եմ քոյ սիրով,
«Տենչանք այրում եմ հոգիս,
«Աղէ՛ք, տեսողդ անվերջով
«Մի՛ նիւթեր մահ թշուառիս»

— «Գուցէ թըշուառ, ապաքէն . . .
«Բայց ինչ, կրկնե՞մ նոյն խօսքեր:
«Հրդեհ սրտիդ եւ գեհեն
«Ձեռ հալեցներ իմ սառեր»

Եւ չը ժուժեց վաւաչուն.
Թըռաւ դէպ վարդ արիւննուշտ,
Բայց փըշաքաղ, պատառոտ,
Արիւնշաղախ փըշեց շունչ

Դ.

(ՎԵՐԱԴԱՐՁ ՍՈՒԱԿԻ)

Գիշեր ցերեկ անդադար
Սոխակ մոռցած ամեն բան
Բոլոր ուժով սըլանար
Շուտով հասնիլ Հայաստան:

Ո՛չ մի թըփիկ ու ծառիկ
Կարէր ըզնա հանգչեցնել,
Ո՛չ մի կաթիլ ու կըտիկ
Քաղցն ու ծարաւն յագեցնել:

Նա իւր շուրջը չէր տեսնում
Ոչինչ, ոչինչ եւ ոչինչ,
Կարծես խօսող բընութիւն
Ինչից դարձել էր ոչինչ:

Վարդն էր նորա լոկ ցընոր . . .
Նորա աչեր սիրալից,
Թովիչ, սպանիչ, վերածնող
Տեսնել մեռնիլ էր իւր իղձ:

Հարիւր, հազար ասպարէզ,
Սոխակ կըտրել անցել էր,
Տրոփմամբ սրտի վերջապէս
Մըտաւ Հայոց սահմաններ:

Ե.

(ՍՊԱՍՈՒՄՆ ԵՒ ԺԱՄԱՆՈՒՄՆ)

Ակընկառոյց տըխրադէմ
Դիտում էր վարդ ճանապարհ,
Որով փեսայն տարադէմ
Պիտի դառնար հայ աշխարհ:

1) Հոյ պատանի եւ հայ օրհորդ:

2) Շիկահեր օտարազգի:

Տարի-օրեր սպասելով
Սիրտն ու հոգին մաշեցան,
Դարձի ճամբան նայելով
Աչերը ջուր կտրեցան:

Աւետարան ծիծեռնակ
Վաղուց արդէն դարձել էր,
Բայց լուր՝ թէ ո՞ր իւր սոխակ,
Տեղեկութիւն նա չունէր:

Բիւր սեւ մըտքեր, ցընորներ
Մընջում ճընջում են հոգին,
Բայց քաղցր յուսոյ նըշոյներ
Զայնըս ցըրվում են կրկին:

Մըտաւ արեւ իւր դարպաս,
Նընջեց խոնջած բընութիւն,
Միայն վարդը մըշտասպաս
Դիտէ լուսին զընարթուն:

— «Փետայ՝ չըքնաղ արեւի,
«Դու սըրտերու ծածկագէտ,
«Արտի՛ր՝ ձայնը իմ սըրտի
«Աստեղագարդ կամարէդ:

«Բայ լապտերովդ վիթխարի
«Աշխարհին լոյս ես սըրբում,
«Եւ աչքերով հըսկայի
«Ամեն անկիւն թափանցում:

«Առա՛, խընդրեմ, ինձ, լուսնակ,
«Թըռուռներու մըխիթար,
«Թէ ալ իմ ո՞ր է իմ սոխակ,
«Իմ սէ՛րն, իմ կեանք, դադարար...»

— «Դըշտո՛յ ծաղկանց գեղանի,
«Հայ աղըըկայ դու նշան,
«Շուտով սոխակ ժամանի,
«Բարի հրեշտակդ պահպան:

«Դարձո՛ւր աչքդ դէպ հարաւ,
«Ուր Սուկաւէտն ծաղկայից»
Վարդն իսկոյն յետ նայեցաւ
Սոխակն հեռուն նշմարեց:

Թափ սոխակին էր անդուստ,
Անցաւ վարդի նա գըլխով:
Զինչ մազնիսէ այլ անդուստ
Զըգուեց առ վարդ նա ուժով:

Տրուեց վարդին սիրտ ուժգին,
Այտեր նորա վառեցան,
Աչքէն կայծեր ցոլացին,
Կապանք զգացմանց խըղեցան...

Նոր արեւի համակարգ
Դիտէր լուսին աշաղուր:
Վարդն առածգէր ըզսոխակ,
Սոխակ պըտտէր նորա շուրջ:

Համակերպոն չըջանով
Սոխակ վարդին մօտեցաւ
Եւ սիրաշունչ համըրյով
Գրկեց իւր Սէր թաղկացաւ...

ԳՈՂԹՆԵՑԻ

ՎԱԿՆԵՐԵԱՆ ԽՆԴԻՐ

Լօհէնկէնի խնդիրն Շնէպըլեանէն նը-
ւաղ լուսաբանուած ըլլալով հանգերձ տե-
ղական մամլոյն մէջ՝ նուազ հետաքրքրական
չէ եւ նոյն իսկ աւելի լուրջ խորհրդածու-
թիւններ ներշնչելու հանգամանքը կը կրէ:
Եւ ցորչափ մօտակայ առթիւ Պրուեստա-
նոց մ'ալ շունինք բանալու որոյ հանդիսին

մէջ առ անգամ եւս Պ. Նիկողոսեանց
զմեղ մեղադրէ Սէյաթը թողած՝ Վակնե-
րով զբաղելու՝ ջանանք մի քանի ուրու-
գծեր ներկայել աստ այդ խնդրոյն շահե-
կան կէտերուն վրայ:

Թէ ի՞նչ է խնդիրն. ահաւասիկ.

Փարիզցիք չեն ուզեր, հայրենասիրու-
թենէ մղեալ, Ռիշար Վակնէրի գործը ներ-
կայացուած տեսնել ի Ֆրանսա, զի կ'ը-
սեն. «Վակնէր գերմանացի է, Վակնէր
Ֆրանսան արհամարհած է, Վակնէր Փա-
րիզը նախատած է, ուստի պէտք չէ որ
իւր գործերը ներկայանան մեր թատերա-
բեմերուն վրայ եւ ի մասնաւորի Օրէրա-
Քօմիքի մէջ որ կառավարութենէն նպաստ
ստացող թատրոն մ'է»:

Բայց այս չէ հայրենասիրաց, հայրենա-
մուլաց կրնայի ըսել եթէ բառ մը չինելէ չի
վախնայի, պերճախօս առարկութեան ա-
մենէն միայլուն օրինակը. մտիկ ըրէք սա
կրակ կտրած գաղղիացին որ կը գոչէ.
«Եթէ Պ. Քարվալօ պիղէ Լօհէնկէնը ներ-
կայացնել տալ, պիտի գործած ըլլայ, գե-
ղարուեստական ճիւղին մէջ, ճաշնա-
հայրէ նուազ ծանր քան զայն զոր գործեց
Պաղէն ռազմագլխական ճիւղին մէջ»:

Ա՛հ, կեցցէ ճարտասանութիւն, կեցցեն
գեղեցիկ բանք, բայց աւագ ամեն գեղե-
ցիկ խօսք ճամբարի չէ, եւ փոխադարձա-
բար, ինչպէս կ'ըսէր ինձ անցեալները ոգե-
լից (ոչ ըմպելեօք) փաստաբան մը, ամեն
ճամբարի խօսք ալ գեղեցիկ չէ:

Լս իմ մասին չեմ կրնար ապահովցնել,
բայց ակներեւ յայտնի է թէ Ալֆրէտ Էռ-
նէսդ հմուտ աշխատակից ժամանակէջ հան-
դիսին, որ քիչ մը շատ ժամանակակից ոգի
ունենալուն համար անանկութիւն յայտա-
րարեց մեր բաժանորդագիրն ալ վրայ տա-
նելով Ս. Էռնէսդ ուրեմն, անկրելի կը մնայ
այդ գեղահիւս բառերու ազդեցութեան
տակ որոց նմաններն Մայիս 27ին լսելու
առթիւ պիտի ունենանք թերեւս:

Թողունք ուրեմն որ խօսի Պ. Էռնէսդ,
զի կը խոստովանի որ Ֆրանքօ-գերման
խնդրոյ մը վրայ ծաղրելի բան է մեղ հա-
մար կարծիք յայտնել. շատեր թող մոռ-
ծեն թէ թերեւս մեր կարծեաց ազդատու-
թիւնն սքողելու համար է որ կ'ըսենք գնյա-
թող այդպէս ըլլայ, այդ ալ կարծիք մ'է,
եւ մենք կարծեաց ազդատութեան դարուն
մէջ կ'ապրինք, չենք դատապարտեր:

Կարճ կապելու պէտքն յայտնի է. ուս-
տի օ՛ն յառաջ Պ. Էռնէսդ:

«Զուտ մարդկային զգացմանց մէջ, հայ-
րենասիրութիւնն աներկայաբար ամենէն
անհաճանդիրն է, հետեւաբար ամենէն
յարգելին: Հայրենասիրութենէն գեղեցիկ
բան չկայ. բայց զայն վտանգելն, զայն
թշնամանել է: Աւստի, տխուր տեսարան
մ'է դիտել թէ, երաժիշտներ որք կը դո-
ղան իւրեանց շահերն ի վտանգի տեսնելով՝
այդ հայրենասիրական նուիրական անուամբ
կ'ուզեն ծածկել իւրեանց սոսկման եւ վը-
րիժու զգացումն: Ամեն անիրաւ դատ իւր
կուսակիցներն ունի եւ Վակնէրի դէմ եւս
կուսակցութիւն մը կազմուած է» եւ կ'ըսէ
թէ կան կարգ մը անձինք որք անզգայ պի-
տի մնային եթէ Փարիզը թշնամիներէն պա-
շարուէր, բայց ընդհակառակը կը բորբոքին
երբ Լօհէնկէնի անուը լուրի. եւ կը յա-
ւելցնէ. «Այդպիսեաց համար հայրենասի-
րական պարտականութիւնն զՎակնէր սու-
լելու մէջ կը կայանայ միայն»:

Յետոյ կը յիշատակէ Նոր Հանդէսին տը-
նօրէն Տիկ. Էտմուն Ատամի մի նամակն զոր
յղած էր առ Պ. Ֆ. Մանեար, յորում նա

իւր Ֆրանսուհոյ կըքոտ գաղափարները
կը յայտնէ ընդդէմ Վակնէրի, յետեւով —

«Էռնէսդ — անճիշդ հիմանց վրայ —
խոստովանիլ հարկ է որ գերման երա-
ժըշտաց մեծագոյն մասն ուժգնութեամբ
արհամարհած են Ֆրանսան, Մօճարթէ
զատ որ այնքան եղական կերպով մի վար-
ուած է Ֆրանսացւոյ հետ: Ստոյգ է որ
Վէպէր իւր յօրինած ահարկու երգերով
գերմանացի մանկան վախժուեց տարիէ ի
վեր կ'ուսուցանէ տալէ «ժառանգական թըշ-
նամին»: Մէնտէլսօն եւս նախատած է Ֆը-
րանսան եւ իւր Ֆրանսատեաց ոգին ծաղ-
րելի ծայրայեղութեան մը մղած է:

Բայց Վակնէր, — կը համարձակի ըսել
ժամանակակից հանդիսին աշխատակիցը —
մի եւ նոյն ոխակալութեան պղծումներն
չէր տածեր Ֆրանսայի դէմ բնաւ. Վակնէր
ըսած չէ կ'ըսէ թէ «Փարիզն այրելու է»,
խօսք զոր Տիկ. Ատամի'ուզէ վերագրել Լօ-
հէնկէնի յօրինչին: Անճիշդ է, սխալ է թէ
(անշուշտ տիկնոջ մը ուղղած ըլլալուն հա-
մար է որ սառ է չըսեր) Վակնէր կուսօք
եւ Օպէրի երաժշտութիւնն «այլանդակ»
անուանած ըլլայ. հեղինակին եւ ոչ մի
գործին մէջ կայ այդպիսի ոխակալ մի բըն-
նադատութիւն, իսկ Օպէրի մասին, ընդ-
հակառակն անկեղծ եւ հաստատ հիացում
մը ունեցած է միշտ Վակնէր. եւ Օպէր
Ֆրանսացի է:

«Այս սրբադրութիւնները կը բաւեն ա-
պացուցանելու թէ Վակնէր, Մօճարթէ,
Վէպէրէ, Մէնտէլսօնէ աւելի մեծ թշնա-
մութիւն մը ցոյց տուած չէ Ֆրանսացւոյ
դէմ: Սրբ ոչ որ կը խորհի Մօճարթի Սէ-
ֆանէ էօնէլը, Տօն ճառար եւ Վէպէրի Ֆրե-
շ-Էլը վանել Օրէրայի ներկայացմանց ցան-
կէն, որ կառավարութենէն նպաստ գտա-
նայ: Ստոյգ է թէ այդ հրաշակերտներ
այնքան հազուադէպ խըճմուռութեամբ
հանդէս կ'առնեն արդէն Օրէրայի մէջ, որ
այդպիսի ներկայացման եղանակ մը ինքնին
կրնայ ազգային վրէժխնդրութիւն մը հա-
մարուիլ...»:

Եւ ի հաստատութիւն իւր այն գաղա-
փարին թէ Վակնէր չէ բնաւ արհամար-
հած գաղղիացի երաժշտական հանճարը,
Պ. Էռնէսդ կը յիշէ գերման երաժշտին մէկ
խօսակցութիւնը (26 հոկտ. 1879 թուա-
կանաւ) ընդ Ֆուքսի յորում ինք ըսած է.

«Գաղղիացին ուրիշ ո եւ է ժողովրդէ
աւելի կ'զգայ եւ կը հասկնայ Քաթրին...»:

«Վակնէր երեք տարիէ ի վեր մեռած է,
կ'աւելցնէ գերման երաժշտին ջատագովը,
իւր գործը կը մնայ միայն, արգասաւոր օգ-
տակար ուսուցմանց համար, և իբր թանկա-
գին օրինակի Գործաւորը երաժ գացած է:
Իւր կենաց կարելի սխալմունք ապագային
համար այլ եւս ի հաշիւ չեն կրնար դրուիլ:
այդ թերութիւնը, յաւիտենապէս թաղուած
մահկանացու էակին հետ, ազատ ասպարէզ
կը թողուն իւր մեծ գաղափարին, իւր տե-
սական ստեղծագործութեան, եւ այն ա-
մեն բաներուն որք չեն մեռնիր:

«... Գաղղի ազգային նախանձախնդ-
րութեան, խնդիրը կը կայանայ գինքեան
յայտնապէս ստորին վիճակի մը չենթարկե-
լու մէջ, եւ չգրելու մէջ որ Փարիզ միւս
եւրոպական մայրաքաղաքներէն եւ նոյն
իսկ քառասուն հազար բնակիչ ունեցող քա-
ղաքներէն աւելի ուշ մնայ:

«... Ճշմարտութիւն եւ բանաստեղ-
ծութիւն, այս է նոր արուեստին սահմա-
նը: Որպէս զի մենք եւս ունենանք այդ
արուեստը, մեր մասնաւոր յատկութեանց
միջոցաւ, պէտք է որ ճանչնանք զՌիշար Վակ-

նէր: Լուրջ օգտակարութիւն մը ունի այն բան, բնութեան զօրութիւնները չեն ջնջեր եւ յիմարութիւն է զայնս ուրանալը: Այս բազմապատկութիւն կարծեմ, կրնայ առանց անպատեհութեան յարմարիլ Վահիներ, երաժիշտ - բանաստեղծին, անոր որ նոր թատրոնն յեղափոխեց, եւ միացուց իւր գործերուն մէջ Եսթրիզիսի հոգեւոր եւ Պեթովէնի մէջնայն:

Երբ Պեթովէնի անունը կը յիշենք, չը մոռնանք անցողիկ ըսել թէ, սոյն հեղինակն եւս շարագրած է սէնթօնի մը Վէլլ-Բաթայէ մարտնչականութիւն, ի պատիւ այն յաղթանակին զոր Անգլիացիք տարին Ֆրանսացւոց դրոյ, ի Սոյանիա:

Նւրբերադառնալով Վահիների միութեանը աւելցնել թէ հակառակ Պ. Էնէնսի ըսածին, ի Փարիզ շատ երաժշտապետներ, որոց զընթաց Մասնէ, անորէն երաժշտական համալսարանին, հացկերոյթ մը տուած են վերջերս Պ. Լամուրէօի, ձեռնարկու Վահիներէ գործին ներկայացման, — զոր իւր կողմանէ դադրեցուց ժողովրդեան յուզումն աւելի եւս յառաջ չը մղելու համար, — յորում հազար ստորագրութիւն կրող ուղերձ մը ներկայացուցաւ եւ յորմէ յետոյ Պ. Րէյքարտտանեց ճառ մը ուղղեալ առ Պ. Լամուրէօ:

Պ. Լամուրէօ, յուզեալ, այսպէս պատասխանեց.

« Խոր կերպիւ զգածուած եմ այն համակրական ցոյցին համար զոր կ'ընէք ինձ այսօր:

« Այսօր, այն յիշատակին մէջ — զոր պիտի պահեմ իմ սրտիս խորը —, պիտի գտնեմ միութեան զօրութիւն մը այն անիրաւութեան եւ այն դիպաց որ կ'ընտելեն զիս այս վայրկեանս, եւ կ'ստիպեն, յոսամ թէ վայրկեանական կերպիւ, հրաժարիլ այն պայքարէն զոր արուեստին յառաջդիմութեան համար քսան տարիէ ի վեր կը մղեմ:

« ... Հարկ է որ ձեզ ըսեմ թէ մեծ խանդիւ կը սիրեմ հայրենիքս եւ զոր, ձեզ նման, տեսնել կ'ուզեմ հզօր, խելացի եւ յաղթող: Բայց եթէ Վահիներ աղէտալի ատեն մը անխղճօրէն վիրաւորած է մեր հայրենասիրութիւնը, հարկ է որ մեր աչքերը փակենք իւր բանաստեղծի եւ երաժշտի հանձարոյն բոցին յառաջ, եւ կրնանք ժխտել որ այդ հանձարը մարդկութեան փառք մը եղած չ'ըլլայ: Չեմ կարծեր. որովհետեւ ես անոնցմէ եմ օրը յառաջդիմութեան եւ լուսաւորութեան տալիս փոխանակութիւնը կ'ուզեն, առանց մոռնալու սակայն հայրենեաց նուիրական շահերը:

« Կ'ըմբռնեմ ուրեմն, պարոնայք, վասն արուեստին անկասկածեան, ազատութեան, իւր արտայայտութեանց եւ հայրենեաց: »

S.

ըով եւ կը դատարարուէր զանոնք իւր իւր սիրելի թոռնիկները:

Պատերազմը կը շարունակուէր նորա եւ Խամայի միւս չորս մելիքներու մէջ. Խամայի չորս մելիքները կը գործէին իրենց օժերը միացուցած, իսկ Փանահ խան կ'օգնէր Վարանդայի իշխանին: Ոչ մի կողմը տակաւին տարած չէր վերջնական յաղթանակին: Հայոց մելիքներու այդ ներքին կռիւներու ժամանակ կարծես թէ մի կախարդական ձեռք կը կառուցուէր Եւրոպայի Քարէ բարձր պարիսպներ, սպառնալից մարտիկներ, ահաւելի աշտարակներ ահեղ կերպով կ'ամրացնէին բերդը. Փանահ խան Վարաբազի ամէն կողմերէն հաւաքելով քաջ պատերազմիկներ, բնակեցուց զանոնք նոր բերդի մէջ: 1752 թուականի աշնան Եւրոպի բոլորովն շինուած, ամրացած, լցուած էր բնակիչներով:

Այլ եւս Փանահ խան դիմակը վար առաւ. իւր դիրքն ահեղ էր. սկսաւ վարուիլ իւր իշխան ամրոյժ Վարաբազի: Խոնարհեցուց զանազան թափառական ցեղերն. հըպատակեցուց իրեն երեք հայ մելիքութիւններ. անկախ մնացած էին միայն Վարանդայի եւ Թալիշի մելիքներն: Առաջնայն կը խնայէր քաղաքական նպատակներով, վասն զի հայ մելիքն համարելով Փանահ խանն իւր ճշմարիտ բարեկամը, կ'աշխատէր մեծցնելու եւ ընդարձակելու նորա իշխանութիւնն: Իսկ Թալիշի մելիքի երկրի հեռավորութիւնն արգելք կը լինէր տիրապետել եւ նմա: Կ'ողտաւէր ժամանակին. սկսեց քաղաքի զօրանար, յետոյ խոնարհեցնել Թալիշի մելիքն եւ ապա Վարանդայի իշխանը:

Բանարկու աստղագէտն այժմ աւելի քան երբեք կը վայելէր Խանին վստահութիւնն. օր մը Խանը նստած Եւրոպի բերդի մէջ փառաւոր, ապարանքն, կը խօսէր աստղագէտի հետ, յանկարծ յիշեց Զուլուղը:

— Գիտե՞ս, աստղագէտ, որ ես ամենեւին չեմ հաւատար այն հանելուկին իբր թէ Զուլուղ սպաննուած լինի: Թալիշի մելիքը խորամանկ է. իմ վիճակներէն շատեր որք վերագործան նոյն կռիւէն կը հաւատեն որ Զուլուղը գերի բռնուած է: Այդ երիտասարդի կորուստն ամբողջ է. ի սրտէ կը յարգէի զնա. քաջ եւ արի էր: Փորձէ՛, աստղագէտ, արդեօք իրա՞նք Զուլուղը սպաննուեցաւ կ'ուրոյ մէջ թէ Թալիշի մելիքը զնա գերի պահած զմեզ կը խաբէ:

Հարցը շատ դժուար էր. աստղագէտը ոչ ինչ դիտէր Զուլուղի մասին. իսկ եթէ անյաջող գուշակութիւն ընէր կը զրկուէր Խանի վստահութենէն: Ինչ եւ է բոլոր յայտը զրաւ իւր ամրոյժ ճարպիկութեան եւ խորամանկութեան վրայ. ձեւացուց զինքն իբր խորասուզեալ մտածութիւններու մէջ. երկարեց իւր հետազոտութիւններն եւ հաշիւները. վերջապէս ըսաւ.

— Զուլուղի աստղը ծածկուած է թանձր մառախուղի մէջ... սկսեց քաղաքի շէջը քննելու հաստատապէս... Ամէն նշաններէ կ'երեւի որ նա սկսեց է օրպէս գերի պահուած լինի Թալիշի մելիքի քով, եթէ ըստ պաննուած չէ կ'ուրոյ մէջ... Այդ աստղն արեան գոյն ունի. խիստ խաբուսիկ կերպով կը փայլի. ընթացքն օտարտի է... Այո՛, կը հաւատացնեմ որ եթէ Զուլուղ սպաննուած չէ կ'ուրոյ դաշտին վրայ, ուրեմն գերի կը գտնուի Զէյթայի մէջ:

— Ետ լաւ, պատասխանեց Փանահ խան. որովհետեւ չը կայ սոյոգ ահեղկութիւն, ուրեմն ամենէն հաւանական է կար-

ծել որ նա գերի է Թալիշի մելիքի մօտ. Պէտք է պահանջեմ զնա: Զուլուղը վերագործանելով կ'ուրախացնեմ հօրեղբայրն եւ իբր հատուցում իւր երախտագիտութեան կ'ստիպեմ զնա ճանչնալ զինքն ինձ հոլատակ: Իսկ եթէ չ'ուզէ զայդ ընել մոռանալով իմ մտաւոյն նշանաւոր ծառայութիւնն, այն ատեն կը կտրեմ բարեկամութեան յարաբերութիւններս եւ կը դիմեմ բռնական միջոցներու, թէպէտ լաւագոյն կը համարեմ մեզմ միջոցները: Զուլուղը վերադարձնել, այդ մեզմ միջոցն է. պատրաստուէ՛ առաւօտուն ճանապարհ իյնալ զէպի Զէյթա:

Աստղագէտն ի սրտէ կը ցանկար որ այդ գետնանութիւնն յանձնուէր մի ուրիշի, որովհետեւ գիտէր որ Թալիշի մելիքն ամբողջ աշխարհիս ամենակամակոր եւ սատակ յամառ մարդ երէն մին էր: Այդ պիտի մարդու մը հետ խօսելու համար գիտէր թէ չէին օգնէր իրեն ոչ մի նախապաշտօնական, ոչ մի համաստեղութիւն: Բայց ճար չը կար. պատրաստուեցաւ ճանապարհի, միասին տանելով Փանահ-Խանի մի նամակն հետեւեալ բովանդակութեամբ.

« Եւրոպի բերդի տէր եւ ամրոյժ Վարաբազի հրամանատար Փանահ-Խանէն իւր հպատակ Թալիշի մելիքին: Այդ նամակի մէջ կը յայտարարէր թէ ինք լինելով ամբողջ Վարաբազի թագաւոր եւ չ'ուղեւոր որ իւր տէրութեան մէջ անիրաւութիւն մը ի գործ դրուի, այդ պատճառով կը հրամայէր Թալիշի մելիքին որ անմիջապէս իրեն վերադարձնէ Զուլուղը եւ նորա կիներն: Եւ եթէ ունէր անոր դէմ ո՛ր է գանդատ, անձամբ դար իրեն եւ յայտնէր, որպէս իւր զթասիրտ թագաւորին:

Ի.

ԱՍՏՂԱԳԵՏԻ ԿՐԸՄ ՆԱԽԱՏԻՆՔՆ Ի ԶԷՅՎԱ

Զէյթայի ամրոցի սենեակներէն միոյն մէջ մտախոհ նստած էր Թալիշի մելիքն իրեն հանդէպ ունենալով Յուսէփին որ նոյնպէս մտախոհ անդադար կը ծխէր պարսկական թէմպէքիի զէյլանն եւ անդադար բերնէն դուրս կը հանէր թէմպէքիի թանձր ծուխը:

— Ահա՛, ինչ ժամանակներու հաստեք, ըսաւ մելիքը, ... մի օտարական Զուլուղը, որ Նատիր-Շահի քով կը ծառայէր եւ կոկորդը կը պատուէր պառաւով թէ՛ Շահնայս հրամայեց, այն հրամայեց՝, այժմ այդպիսի մի բախդախնդիր Վարանդայի մելիքի յիմարութեան պատճառաւ սկսեց իբր մի ինքնակալ իշխան հրամաններ կարգաւ Վարապազի վրայ... ամօթ մեզ: Խամայի բոլոր մելիքներն, ինձմէ գտաւ, հպատակած են նմա, ինչպէս մի թագաւորի: Ի՞նչ կը մտածես դու այսպիսի ամօթալի խայտառակութեան վրայ, սիրելի Յուսէփին:

— Եթէ ինձ մնար, պատասխանեց բորբոքեալ երիտասարդը, բոլոր այդ մելիքներն որք կը խոնարհին մի աննշան օտարականի առաջ, կարգով կախել կուտայի մի ծառէ: Միթէ մոռցե՞ք ես նոքա որ մելիքներն Հայաստանի վաղեմի թագաւորաց տան շառաւիղներն են:

— Ո՞վ է տուեր նոցա այնքան խելք որ մոռած են իրենց անցեալն. այժմ կը սողան առաջն մի ո՛ր եւ է Զուլուղը իր իւր բարձ-

1) Փանահ խան Նատիր-Շահի քով մուշեթիկ էր:

ՂԱՐԱԲԱՂԻ (11)

ԱՍՏՂԱԳԵՏԸ

ԺԹ.

ԱՍՏՂԱԳԵՏԸ ԿՐԸՄԱՅ ԶԷՅՎԱ

Վարանդայի իշխանն ստանալով Թալիշի մելիքի ուղարկած բոթաբեր ընձան, սաստիկ յուսահատեցաւ: Մեծ սուգ կատարեց. Զուլուղի զաւակները բերել տուաւ իւր

րացաւ այդ անմատչելի ժայռի վրայ եւ անտի կը խնդայ մեր բերին :

— Եւ մենք ո՞րքան յիմար էինք որ չ'արգիւնցինք այդ բերդի կառուցումը :

— Այդ բոլորի պատճառը մեր ներքին երկպառակութիւններն են : Եթէ մենք միշտ միմեանց հետ կապուած լինէինք, ինչպէս մեր նախնիք էին, այն ժամանակ ո՞չ ոք կ'իշխէր մեր վրայ : Բայց մենք հինգ իշխանութիւն — որ Հայոց թագաւորութեան վերջին մնացորդներն ենք — սկսանք անդադար միմեանց հետ վիճիլ եւ ամէն մի շէնք խնդրոյ պատճառաւ սկսանք պատերազմիլ միմեանց հետ, եւ այդ ներքին կռիւներու արդիւնքն եղաւ որ մեր վրայ ունեցանք մի օտար հրամայիչ . . .

Այդ միջոցին ներս մտաւ մի նօթար եւ յայտնեց որ Փանահ-Խանի կողմէն եկած է մի դեսպան եւ կը կամի ներկայանալ :

— Կը լսե՞ս, Յուսէին, ըսաւ Թալիշի մեկըն, այդ դեսպանութիւնը լաւ բան մը չը գուշակեր : Գրաւ կը գնեմ որ Փանահ Խան կը պահանջէ որ զինքը ճանաչենք թագաւոր :

— Աւելի հեշտ է որ արեգակը մայրը մտնէ կէս գիշերին իսկ լուսինը կէս օրին, քան թէ մենք զմեզ այս աստիճան ստորնացնենք : Բայց անհնարին է որ Զուսէիքցին այդքան լրբութիւն ունենայ :

— Կը տեսնես, ըսաւ մեկըն, եւ հրամայեց որ դեսպանը ներս մտնեն :

Աստղագէտը ներս մտաւ եւ սկսաւ խօսիլ :

— Թող Աստուած օրհնէ, գեղազարդէ եւ երկարեցնէ Թալիշի մեծագոր իշխանի օրերը, եւ թող սիւնէ նորա վրայ բախտաւորութեան պարզ եւեներն եւ թող բազմացնէ նորա փառքի եւ բարօրութեան շքանորհները : Կաղերսեմաք ներողամիտ զըտնուիք մեծն Փանահ Խանի ստրուկին որ կը յանդգնի ձեզ ներկայացնել իր տիրոջ նամակը : Այս խօսքերով մօտեցաւ աստղագէտն եւ մեկընի տուաւ Ղարապաղի նոր տիրապետողին թուղթը :

Մեկընը լուծեամբ ընդունեց նամակն որ ծրարուած էր մետաքսեայ թանկագին կերպասի մէջ : Երբ կը կարդար զայն դէմքին վրայ կը նկարուէին բարկութեան, կատաղութեան եւ զգուանաց յայտնի նշաններ : Բայց մտածելով որ Փանահ Խանի իշխանութիւնն արդէն բաւական զօրաւոր է եւ թէ ինք միայնակ կարող չէ ընդդիմանալ նմա, չափաւորեց իւր վարմունքն եւ պատառփանեց աստղագէտին :

— Դու կրնաս ըսել Փանահ Խանին, որ ես հաճութեամբ կը կատարէի նորա փառքը (եւ ոչ թէ նորա հրամանը), բայց չեմ կարող, որովհետեւ զիտէ թէ Զուսէիք սպաննուած է կռուոյ մէջ իսկ թէ Սալիհան ո՞ր տեղ է, չը գիտեմ :

— Ի՞նչ բան է, ընդմիջեց Յուսէին տաքցած կերպով, նա կը համարձակի՞ պահանջել որ մենք տանք Զուսէիքն ու Սալիհան եւ ի՞նչ իրաւունքով : Եւ աս ի՞նչ տըղայ է դարձեր մեր գլխուն այդ Փանահ Խանը . . .

— Յուսէին . . . ըսաւ մեկընը խորհրդաւոր կերպով :

— Չեմ կարող ստրուկ լինիլ մի օտարականի, շարունակեց զիւրաբար բերտաւոր դը, ցոյց տուէր նամակը :

— Թէ զինքդ հանգիստ կը պահես, կուտամ :

— Այսպէս ալ հանգիստ եմ, հայրիկ :

Նամակն առաւ, կարդաց եւ կատաղած տրորեց զայն եւ խեղդով ձայնով ըսաւ աստղագէտին :

— Թշուառակա՛ն, գիտե՛ս ինչ է գրած :
— Ո՛չ, մեկըն :
— Ճշմարիտ կ'ըսես . երգում ըրէ՛ . . .
— Կ'երգենում նախնեաց ստուերներով, կ'երգենում մօրուքով :

— Լա՛ւ, վերցուր եւ կլէ՛ այդ ցնորբան նամակն եւ գնա՛ ըսէ քու Փանահ Խանիդ որ ինքն աշխարհի խելագարներուն ամենէն խելագարն է եւ աւելի մեծ խենդքան թէ խենդութեան հայրը :

— Ի՞նչ կ'ըսես, Յուսէին, մտածէ՛ :

— Միթէ, հայրիկ, դուք թոյլ կուտա՞ք որ մի ո՛ւրիշ օտարական հայհոյէ մեզ : Ո՛չ, որքան ես կենդանի եմ, թոյլ չեմ տար որ այդ աստիճան . . .

— Դէ՛, մեկըն . . . ըսաւ աստղագէտը :

— Լուռ կեցի՛ր եւ կատարէ ինչ որ քեզ կը հրամայեմ, ազդակեց Յուսէին . եւ տեսնելով որ աստղագէտը կ'ուշանայ, խեցնորա օձիքէն, սեղմեց պատին վրայ եւ մէկ ձեռքով խէնչարը բռնեց, միւսով Փանահ Խանի նամակն, կատաղութեամբ որոտաց :

— Ընտրէ՛. կամ պիտի կլես այդ ժպիտի նամակն եւ պիտի ըսես Փանահ Խանին որ նա ամենամեծ խելագարն է եւ կամ կ'ուղարկեմ քեզ միւս աշխարհ : — Այդ խօսքերն ըսելով, կոխեց նամակն աստղագէտին կոկորդին մէջ, որ խեղդութեամբ կ'աղաղակէր խնայել իրեն :

— Լա՛ւ, ըսաւ Յուսէին, այդ անպիտան նամակն այնքան լի է յիմարութիւններով որ կարելի չէ մի անգամէն զայն կլել աւարդջապէս : Պատուեց նամակն եւ մի քանի կտորներ ընելով, ըսաւ .

— Դէ՛, հիմա կլէ, թէ ոչ կ'սպաննեմ քեզ :

Աստղագէտն երկիւղէն զողջալով հընազանդեցաւ եւ Յուսէին չը հեռացաւ մինչեւ որ խեղճ-դեսպանը չը կլէց թղթին վերջին պատառը ¹⁾ :

— Հիմա գնա՛, ըսաւ Յուսէինը ժպտելով, եւ պատասխան տար քու Փանահ Խանիդ :

Մեկընը ցաւելով կը տեսնէր որդւոյն վարմունքն որոյ պատճառաւ պատերազմն անխուսափելի պիտի լինէր, բայց ի՞նչ ընէր, նա չէր կրնար զինքն ստորնացնել թշնամոյն դեսպանին մօտ :

Աստղագէտն հեռացաւ աստիկ վշտացած իր կրած նախատանաց համար : Նոյն օրուայ գիշերն համարձակեցաւ վերստին Զէյվա մտնել մուրացկանի հագուստով եւ կարողացաւ խօսակցութեան միջոցին տեղեկութիւններ ստանալ Զուսէիքի ու Սալիհայի բանտարկութեան մասին : Իմացաւ բանտարկութեան տեղն եւ անցաւ այն աշտարակի մօտէն ուր նոքա բանտարկուած էին . համոզուեցաւ որ մի մարդու ջանք բաւական չէր զանոնք ազատելու, այլ ուղելով միմիկարեւ բանտարկեալները, լսելի լինելու չափ բարձր ձայնով ըսաւ . « Եւստ կը հասնի ձեր ազատութեան րոպէն . յուսացէք աստղագէտ Հասանի խօսքերուն » : Այդ խօսքերն առողջարար պաշտանի աղագեցութիւն ունեցան անբախտ գերիններուն սրտին վրայ : Այս խօսքերն ըսելէ վերջ աստղագէտն սկսաւ ամենայն աւագութեամբ վերադառնալ զէպի Եւելի :

ԻԱ.

ԶէՅՎԱՅԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ. — ՅՈՒՍԷԻՆԻ ՄԱՆՔ

Փանահ Խան լսելով իւր դեսպանին եղած նախատինքը, վճռեց չուրով խռնար-

1) Այս անգը պատմական է :

հեցնել Թալիշի մեկընի հպարտութիւնն, եւ այդու ցոյց տալ թէ անհնար է որ անպատիժ մնայ Ղարապաղի նոր իշխանը բարկացնողը : Հրամայեց իւր իշխանութեան ներքեւ գտնուող ցեղերուն եւ մեկըններուն որ իրենց գինուորներն ի գէն կոչեն : Վարանդայի մեկընը շատ ուրախացաւ երբ իմացաւ որ իր եղբորորդին կենդանի է : Հաւատաց թէ Փանահ Խան կը պատերազմի Զուսէիքը գերութենէ ազատելու համար եւ ինքն առաջինն եղաւ որ զօրքերովը եկաւ Եւելի : Փանահ Խան այսպէս գուժարեղով տասն հազարէ աւելի զինուոր արշաւեց զէպի Զէյվա :

Թշնամին խիստ զօրաւոր էր . Թալիշի մեկընը հազիւ կարող էր չորս հազար զօրք հանել . այսու հանգերձ ամէն ջանք ըրաւ որպէս զի կարենայ յաջողութեամբ գիւժադրել թշնամոյն : Ամրացուց իր բերդը Զէյվայի մէջ, չորս հազար զօրքերէն հազար թողուց ամրոցը պահպանելու իւր որդւոյն Յուսէինի հրամանատարութեամբ . իսկ ինքն երեք հազար զինուորով գնաց ընդ առաջ թշնամոյն : Երկու կողմի զօրքերը միմեանց հանդիպեցան Թարթար գետի ամբերու մօտ : Սկսաւ արիւնահեղ կռիւը : Փրփրադէճ Թարթարի սրբնթաց ջուրերը ներկուեցան արիւնով . քաջութեան հրաշալիքներ կատարուեցան . զիւրեային խաւարը բաժնեց վերջապէս պատերազմողները :

Փանահ Խանի կորուստը մեծ էր . միայն վեց հազար հոգի մնացեր էր իրեն, բայց այդ կորուստն այնքան զգալի չէր . մեկընը զօրքերէն մնացեր էին միայն ութ հարիւր հոգի : Մեկընը օգուտ քաղելով գիշերային խաւարէն, թողուց իւր բռնած գիրքն եւ շտապով քաշուեցաւ Զէյվայ միանալու իւր որդւոյն եւ միասին պաշտպանելու Եւելին : Զաջորդ առաւօտ Փանահ Խան գնաւ պաշարեց Զէյվան : Պաշարեալը առաջի օրերն իրենց ամրոցի պարիսպներու բարձրութենէն կը ծիծաղէին Փանահ Խանի զօրութեան վրայ, բայց երբ պաշարուեմ ըսկըսաւ երկարիլ, սողն սկսաւ տարածուիլ իրենց մէջ : Կացութիւնն անտանելի եղաւ . պաշարեալը զգացին իրենց վիճակի բոլոր զարհուրանքն եւ սկսեցին սալպել մեկընը որ անձնատուր լինի : Յուսէին լսելով ժողովրդի տրտունջն եւ հասկնալով թէ որպիսի դժբաղդութիւն կ'սպառնայ իրենց, ցանկաց գնալ Փանահ Խանի մօտ, խօսելու համար հաւտութեան պայմաններու վրայ :

— Այդ պատերազմի պատճառն ես եղայ, ըսաւ աներկիւղ երիտասարդն, ես պէտք է աշխատիմ վերջացնել զայն :

Ամրոցի պարիսպներու վրայէն հրաման խնդրեցին Փանահ Խանէ բանակցութեան համար պատուիրակ մը զրկելու : Մեկընը դառնացած սրտով թոյլ տուաւ Յուսէինին երթալ թշնամոյն բանակը : Կարծես թէ նախազգուշութիւն ունէր որ այլ եւս չը պիտի տեսնէր իւր սիրելի որդին :

Յուսէին ներկայացաւ Փանահ Խանի առաջն յանդուգն վստահութեամբ, որ ցոյց կուտար թէ մեծ դիտաւորութիւն մը ունէր . հպարտ կերպով մը ըսաւ .

— Փանահ Խան, ի՞նչ իրաւամբ եկար վերջովեւ հանգստութիւնը մի իշխանի որ երբեք զքեզ չէ վիրաւորած :

Բաւական խօսեցաւ այս ոճով եւ վերջացուց ըսելով . — Դու կարող ես լինիլ մեզ դաշնակիցն, բայց մեր հրամանատարն երբեք :

— Յուսէին, պատասխանեց Փանահ Խան, յարգելով քաջութիւնդ եւ հաստատաւորութիւնդ . կը ներեմ քեզ . բայց իմացի՛ր

բոլոր մեկընդին արդէն ինձ հպատակած են, հպատակեցէք եւ դուք, ձեր վրայ իշխողը ցոյց պիտի տայ իւր մեծահոգութիւնը:

—Ի՞նչ, մի ո՛ւրիշ օտարական մեծահոգութիւն ցոյց պիտի տայ այն ամեն հին տոհմերուն, որք զարբերով այս երկիրներուն տիրապետողներն եղած են: Այդ արդէն խիստ ծիծաղելի է: Ըսածդ դիտե՛ս, Փանահ խան:

Յուսէին եւ խանն այն ոգով դառնութեամբ խօսակցեցան միմեանց: Խանն յայտարարեց թէ վճռած է չը հեռանալ անտի մինչեւ չի հպատակեցնէ Թալիքի մեկընդին:

—Պիտի, ըսաւ խան, ես կարող եմ հընար գտնել որ ստիպեմ զքեզ եւ բոլոր Թալիքներն հպատակել ինձ:

—Ձիւս ստիպել, գոչեց Յուսէին չի վերադառնալով, կրկին է՛ խօսքդ:

—Այո՛, պիտի հպատակեցնեմ զքեզ, ի՞նչ կայ զարմանալի:

Այս խօսքերու միջոցին, Յուսէին հանեց խէնդարը եւ կայծակի արագութեամբ յարձակելով Փանահ խանի վրայ, աղաղակեց.

—Մեկընդին, չարագործ . . .

Փանահ խան, որպէս սառնասիրտ մարդ ամէն դէպքի մէջ, կանխաւ նկատելով աներկիւղ երիտասարդի յանդուգն դիտաւորութիւնը, խոյս տուաւ հարուածէն եւ ազատեցաւ: Յետոյ հրամայեց իւր թիկնապաշտներուն բռնել Յուսէինը, բայց նա չ'ուզելով ականատես լինի իւր հայրենեաց փառքի եւ ազատութեան ոչնչացման, խէնդարը վսեց իւր կուրծքին եւ ինկաւ: Խանն ապշած մնաց տեսնելով այդ դիւցազնական վարմունքը:

—Հիմա, ամէն ինչ քեզ կը պատկանի, Փանահ խան, ըսաւ, Աստուած տայ որ Զարաթուստրէ չի գղջային օր մը իրենց խաչներու համար . . .

Արտասանելով այդ խօսքն, հոգին աւանդեց: Երբ նորա մահուան բոթը տարածուեցաւ Զէյթալի մէջ, նոյն րոպէին բացուեցան ամրոցի դռները Փանահ խանի առջեւ:

ԻԲ.

ՓԱՆԱՀ ԽԱՆ ԿԸ ԼԻՆԻ ԶԱՐԱԹԱՍՏՐԷ ԽԱՆ

Թալիքի մեկընդին խոնարհաբար ընդ առաջ ելաւ Փանահ խանի, հպատակեցաւ նմա եւ որպէս առաջ հաստատ մնաց իւր մեկընդութեան եւ իւր երկրին տիրապետութեան մէջ: Նախ քան ամրոցի դռները բացուիլը, մեկընդ ազատեց Զուհուդն ու Սալիհան, որպէս զի յաղթողը չը տեսնէ նոցա տաժանելի վիճակն: Անբախտ երիտասարդներն իսկոյն հրճուանօք նետուեցան միմեանց զիրկ եւ մոռցան անցեալն: Երբ բացուեցան ամրոցի դռներն, ինկան նոքա իրենց հօրեղոր գիրկը. տեսնելով զանոնք վարանդայի մեկընդ, չը կարողացաւ զսպել իւր արտասուքը: Բայց որպիսի՞ դառն զգացմունք միացաւ նորա բերկրութեան զգացմանց, երբ տեսաւ նոցա կրած տանջանքներու հետքերն, որոնց տպաւորութիւնը խիստ որոշ գծերով նկարուած էր երկու մանկահասակ ամուսիններու դիմաց վրայ: Փանահ խան կը վախճար որ Թալիքի մեկընդ այս բարբարոսական վարմունքը պատճառ կը լինէր, կը բորբոքէր Վարանդայի մեկընդ վրէժխնդրական ոգին եւ կ'ախլէին վերատին կռուիլ միմեանց հետ, ուստի ամէն վերապով ջանաց որ Վարանդայի մեկընդ անցեալը մոռնայ: Խորհեցաւ որ ամէն ջանը

ընէ որպէս զի Զուհուդ եւ Սալիհա այլ եւս գտնուելու չը կրեն: Մեկընդ չորհարհալուծիւն յայտնեց: Փանահ խան որ չուտով վերադարձաւ Եուզի բերդն, այն տեղ հրաւիրելով Վարանդայի իշխանն եւ Զուհուդն իւր կնոջ հետ:

Երեզ խնջոյքներով կը զուարճանային նոքա Զարաթուստրի իշխանի նոր տան մէջ:

Մի օր, Փանահ խան, կամենալով իմանալ Վարանդայի իշխանի կարծիքն իրաց նոր վիճակին վրայ, ըսաւ.

—Խոստովանեցէ՛ք, մեկընդ, որ ակաւալ այն ժամանակէն յորմէ հետէ կը տիրեմ Եուզի բերդին, Զարաթուստրէ հանգստացաւ անգագար խոզութիւններէ: Կը տեսնէ՞ք թէ որքան առաւելութիւններ ունի միապետութիւնը:

—Միապետութիւնը: Ուրեմն դուք կը ցանկաւ լինիլ Զարաթուստրէ ընդհանուր տէր եւ իշխան:

—Անտարակոյս. միթէ չէ՞ք տեսներ, մեկընդ, որ այդ արդէն կատարուած իրողութիւն մ'է: Եւ դուք ձեր կողմէն այնպէս կարող էք պարծենալ այս անցքի համար, որովհետեւ իսկապէս դուք եղած էք զլիսաւոր պատճառ իմ բարձրանալուս: Դուք ըրիք զիս Զարաթուստրի խան անշուշտ. դուք, մեկընդ, յարգելով Զարաթուստրի խաղաղութիւնը, չէք մերժեր ճանաչել զիս տէր եւ իշխան:

—Կ'երեւի թէ կատակ կ'ընէք, Փանահ խան, միթէ մոռցա՞ք որ խոստացաւ կառուցանել Եուզի բերդը մեր երկուքի ապահովութեան համար:

—Այո՛, կը յիշեմ, բայց պարագայները փոխուեցան, մեկընդ: Այն ժամանակ ես կը մտածէի միայն պաշտպանել զիս եւ զձեզ թշնամիներու յանկարծակի յարձակմանց դէմ, իսկ այժմ աւելի ընդարձակ ասպարէզ բացուած է իմ առաջ: Զեր խոհեմութիւնը կը ճանչնամ, մեկընդ, եւ կը հաւատամ որ չէք ուզեր նորոգել զժառանգութիւններն այս գեղեցիկ երկրի, որ հազիւ սկսած է շունչ առնուլ եօթնամեայ ծանր պատերազմներէ:

—Իսեցէ՛ք, Փանահ խան, ինձ թուի թէ դուք կը պահանջէք որ ես ճանաչեմ զիս ձեր հպատակը:

—Ո՛չ, մեկընդ, սխալ կը հասկնաք: Կը կամիմ որ դուք միայն առ երես ցոյց տաք ուրիշներու առջեւ թէ կը հնազանդիք իմ հրամաններուն, որովհետեւ այն ժամանակ միւսները ձեզմէ օրինակ կ'առնուն: Բաց ագէկ, կ'ըսեմ ձեզ, մեկընդ, որ ո՛վ որ չուզէ հնազանդիլ ինձ, վճռած եմ բռնութեամբ հարկադրել, նոյն իսկ իրենց շահերու համար:

—Կը հասկնամ, կը դարձնէք եւ իմ դէմ ձեր զէնքն երբ որ ես ձեզ չը լսեմ:

—Ո՛չ, մեկընդ, ես գիտեմ որ դուք զձեզ չէք հասցներ այդ աստիճան ծայրայեղութեան:

—Իսկ եթէ հասցնեմ, Բայց այլ եւս ի՞նչ խօսիլ: Զեր նպատակն այն է որ ինիք Զարաթուստրի լիազօր խանն եւ մեզ, այդ երկրի վաղեմի տիրապետողներուն, ստիպէ որ պարենք ձեր Գիւլիկի համեմատ: Հիմա մեզ հարկ է հնազանդիլ ձեր կամքին, որովհետեւ մենք ինքս պատճառ եղանք մեր անկման, բայց կարելի է մի ժամանակ . . .

Փանահ խան տեսնելով որ իրենց խօսակցութիւնը թշնամական ձեւ սկսած է ստանալ, ուզեց ուրիշ ուղղութիւն տալ խօսակցութեանն, եւ հարցուց.

—Դուք կը հաւատա՞ք աստղագիտութեան, մեկընդ:

—Կը հաւատամ. ի՞նչպէս կարելի է չը հաւատալ:

—Դուք դեռ բարկացած էք այն աստղագէտին որ առաջ ձեզ մօտ կը ծառայէր իսկ այժմ ինձ մօտ:

—Ո՛չ, բարկացած չեմ. նա մեզ շատ օգտակար եղաւ:

—Ուրեմն կը կանչենք զնա եւ կը հրամայենք որ գուշակութիւններ ընէ Զարաթուստրի ապագայ վիճակի մասին:

—Մեծ ուրախութեամբ:

Փանահ խան հրամայեց որ աստղագէտը կանչեն: Ներս մտաւ նա եւ ողջունեց արեւելեան չափազանցութեամբ: Լսելով Փանահ խանի հրամանն, յատուկ ջանքերով սկսաւ կատարել իւր աստղագիտական գործողութիւնները: Նորա գէմքին վրայ այնքան կենդանի կերպով կ'արտայայտուէին տիրող զգացումներն որ մեկընդ անհամբերութեամբ եւ մասնաւոր սարսափով մը կ'սպասէր աստղագիտի մարգարէական ձայնին: Փանահ խան խորին զուարճութեամբ կը նկատէր մեկընդ սրտի այդ յուզումն: Աստղագէտն սկսաւ խօսիլ.

—Զարաթուստրի հրամանատարի աստղը կը գտնուի իւր լիակատար ծագման մէջ. . . նա կը փայլի պայծառ կերպով եւ նորա բարերար ազդեցութեան ներքեւ երջանիկ է ամբողջ երկիրն, սկսեալ Երասխէն մինչեւ Գանձակի սահմանը . . . : Նորա ապագայ սերունդը կը տիրապետէ այդ երկրին եւ վա՛յ անոնց ոյք կը յանդգնին չհնազանդիլ նորա իշխանութեան եւ չեն ընդունիր նորա ապագայ ժառանգները . . . : Աստղագէտն երկար գուշակութիւններ ըրաւ եւ վերջացուց ըսելով.

«Պայծառ ճաճանչներով կը փայլի պստակը Զարաթուստրի հրամանատարի գլխոյն վըրայ . . . բոլոր հակառակորդները կ'ոչնչանան նորա առջեւ . . . »:

Վարանդայի իշխանն ինկաւ մտածութիւններու մէջ . . . մի քանի րոպէ տիրեց լուռութիւն: Ետոյ ըսաւ.

—Ձեմ ուզեր հակառակիլ ճակատագրի կամաց դէմ: Կ'ընդունիմ Զարաթուստրի հրամանատարն իբրեւ իմ հրամանատար, եւ թո՛ղ վերջանան երկպառակութիւններն ոյք կ'ալեկոծէին Զարաթուստրէ այնքան երկար ժամանակ . . . »:

—Իսկ ես, իմ կողմանէ, կը խոստանամ, ըսաւ Փանահ խան, միշտ համարիլ Վարանդայի իշխանն իմ բարեկամ եւ նորա թըշնամիներն իմ թշնամիներ:

Երկու բարեկամներն եւս գրկախառնեցան:

—Փա՛ռք լինի Ալիին, ըսաւ աստղագէտը խորին բերկրութեամբ: Վերջին մեկընդ եւս հնազանդեցաւ: Եւ Զարաթուստրէ, այժմ ունենալով իւր փնջնակալ խանը, խաղաղութիւնն այժմ անդ հաստատուեցաւ աւելի ամուր հիմերու վրայ: Իմ հոգիս չի է ցնծութեամբ, որ իմ կարողութեան չափով նպաստեցի երկու նշանաւոր անցքերու կատարման, նախ ամուսնացելի Եուզի վառուցման, յետոյ Խան-Խանի իշխանութեան հիմնուելուն ամբողջ Զարաթուստրէ վրայ:

ԻԳ.

ՎԵՐՋԱՌԱՄԱՆ

Զուհուդն ու Սալիհան բնակեցան Պանալի ամրոցի մէջ. անոնց հրճուանքն անսահման էր երբ առաջին անգամ գրկեցին իրենց զաւակներն: Բայց երկար ատեն չի

վայելեցին նորա առաջնական երանաւէտ սիրոյ երջանկութիւնը: Սատիկ ժանտախտն որ դրացի պարսկական երկիրներէն մտաւ Ղարաբաղ, մի քանի օրուան մէջ գերեզման տարաւ Սալիհան եւ նորա երկու զաւակները: Զումուդ չկրցաւ ասնիւ այդ երբակի կորստեան եւ չուտով միացաւ իւր սիրելիներուն, լաւագոյն աշխարհին մէջ: Աստղագէտն հրապարակելով Պարսից Շահի խոստմունքներէն, կ'աշխատէր խռովութիւն յարուցանել Ղարաբաղի մէջ եւ տապալել խանն, ուստի եւ մահուան դատաւարաւ եցաւ:

Փանտի խան չկրցաւ երկար ատեն փոյգ-փոյգ Վարանդայի մելիքն, այլ շուտ սկըսաւ վարուիլ նորա հետ գոռով հրամանատարի ձեւով: Երբ զգտով թիւններն անպակաս եղան երկուքին միջեւ: Փանտի խանի որդին եւ ժառանգն Իպրահիմ խան, սկըսաւ աւելի բռնապարտութեամբ կառավարել Ղարաբաղը, չհամբերելով ամենափոքր հակառակութեան: Բայց երբ սկսեց ժով դարը, Ռուսիա տարածեց իւր տիրապետութիւնն յԱնդրկովկաս: այդ ժամանակ Իպրահիմ խան ի սկզբան ընդունեց իւր վրայ Ռուսիոյ գերիշխանութիւնը, բայց շուտով կրկին խռովութիւններ ծագեցան, կռիւներ տեղի ունեցան եւ այդ կռիւներու մէջ սպաննուեցաւ Իպրահիմ խան: Ռուսք նորա յաջորդ կարգեցին Մէհտի-Ղուլի խանն որ ինքն ալ հօրը նման դաւաճանեց Ռուսաց եւ գնաց Պարսկաստան: 1826 թուին Պարսից գահի թագաժառանգ Արաս-Միրզան 80,00 զինուորաց զուլան անցած եկաւ պաշարեց Շուշի բերդն ուր փակուած էին 1500 զինուորք զօրադետ թէրարի հրամանաց ներքեւ: Պաշարումը տեւեց 48 օր երբ հայ զօրապետ Մատթով օգնութեան հասաւ Շուշի, փառաւոր յաղթանակ տարաւ եւ ցրուեց Պարսից բանակը:

Ղարաբաղ այլ եւս բոլորովին ռուսական նահանգ մ'էր:

Վ Ե Ր Զ

ՇԱՐԱԹԱԿԱՆ ՀԵՌԱՅԻՐԱՆՈՒՐԲ

Բարիզ, 27 մայիս

Պ. Ռուվիէ կը յուսայ կազմել նախարարութիւնը:

Նախարարութիւնը պիտի կազմուի եղբր հետեւեալ կերպով.

Պ. Ռուվիէ, նախարարապետ և նախարար ելեւմտից.

Զօր. Սոսիէ } պատերազմ. գործոց
կամ Զօր. Թոմասէն }

Պ. Ֆլուսէնս, արտաքին գործոց.

Պ. Ֆալիէս, ներքին գործոց.

Պ. Սրիւլլէ, դատական գործոց.

Պ. Գաղիմիս Բէսիէ, հանրային կրթութեան.

Ծով. Ժոսէս, ծովային գործոց.

Պ. Էդիէն, հանրօգուտ շինութեանց.

Պ. Բոէվէ, երկրագործութեան.

Պ. Բէյլուս, վաճառականութեան.

Պ. Պիզուսելլի, թղթատարութեան և հեռագրաց.

Պ. Պ. Լոքրուա և Կոսմէ, վաճառականութեան և թղթատարութեան ու հեռագրաց նախարարք նախորդ նախարարութեան մէջ, զորո Պ. Ռուվիէ կ'ուզէր պահել, չուզեցին բաժնուիլ Պուլանտէ զօրապետէն:

Բարիզ, 28 մայիս

Արմատական ձախակողմն և ծայրայեղ

ձախակողմը կը մերժեն աշակցիլ Պ. Ռուվիէի նախարարութեան: Միւս կողմէ Զօր. Սոսիէ և Թոմասէն մերժեցին յաջորդել Զօր. Պուլանտէի, որպէս առաջարկուած էր իրենց:

Աթէնք, 27 մայիս

Երեսփոխանաց Ժողովը կը չարունակէքուէարկել, գրէթէ առանց վիճաբանութեան, կառավարութեան ներկայած բոլոր օրինական ծրագրերը:

Աթէնք, 28 մայիս

Երկիրու թագաւորը Լոնտոն պիտի երթայ՝ ներկայ գտնուելու համար Վիքտորիա Թագուհւոյն յիսնամեկին:

Վաղը կ'սկսին Աթէնքի համալսարանին յիսնամեկի հանդէսը:

Աթէնք, 29 մայիս.

Պատերազմական վճռարեկ ատենը բեկանեց զինուորական ատենի արձակած վճիռը Գուգրայի մատնութեան դատին մէջ: Դատաւարտեալ սպայք վերստին պիտի դատուին ուրիշ ատենանի մը առջեւ:

Բարիզ, 30 մայիս

Կը հաւաստեն թէ նախարարութիւնը պիտի կազմուի վաղն հետեւեալ կերպիւ.

Պ. Ռուվիէ, նախարարապետ և նախարար ելեւմտից.

Պ. Ֆլուսէնս, արտաքին գործոց.

Պ. Ֆալիէս, ներքին գործոց.

Պ. Սրիւլլէ, հանրային կրթութեան.

Պ. Պուսքէ, դատական գործոց.

Պ. Տոդուէմ, վաճառականութեան:

Տակաւին կարելի եղած չէ՝ համաձայնիլ նախարարութեան միւս պաշտօններուն վրայ: Թղթատարութեան և հեռագրաց նախարարութիւնը պիտի միացուի ելեւմտից նախարարութեան և Պ. Էդիէն պիտի լինի խորհրդական նոյն նախարարութեան: Պատերազմական նախարարութիւնն առաջարկուած է Զօր. Ֆէռնիս, Սոսիէի զօրապետին մերժման վրայ: Վերջապէս, Մերակուտի անդամ Պ. Պաուլէ ծովային գործոց նախարար պիտի անուանի եղբր:

Աթէնք, 30 մայիս

Զօրապար Սուէօ մեռաւ:

Համալսարանին յիսնամեկի հանդէսը կ'սկսին այսօր և պիտի տեւեն երեք օր:

Արտոնատէր

Կ. Ս. ԻԻԹԻԻԶԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԵՒԵԼԷ ԻՐԱԳՐՈ

ՄԵՏԵՍ՝ Ս. Ա. ԱԼԼԵՆԻՆ

ԵՇԻՄԷԼՈՒՆԵՐԵՐԻ ՍԵՐ. ՆՈՐՈԳՈՂ

(MRS. S. A. ALLEN'S WORLD'S HAIR RESTORER)

Ճերմակ ընկած մազերուն գոյն, վերնիճ ու գեղ կուտայ: Կը նորոգէ անոր կիւնքը, ոյժը և աճուի: Գլխու թեփը շուտ մը անկրկն թ կ'ընէ: Իր անուշ հոտը առատ է ու հեշտալի:

“Մէկ շիշը կը բաւէ:” Եւր փորձը ունեցան ամենքը որոնցմիտքաբունած մազերը իրենց բնական գոյնին դարձան, և ճաղատ տեղերը մազով ծածկուեցան:

Դերիկ չէ, և ամենեկին զեան մը շնորհ: Թիէ որ կ'ուզես թարմ մազ ունենալ և բոլոր կենացդ մէջ պահել, առանց ուշանալու շիշ մը ստացիր “ՄԵՏԵՍ՝ Ս. Ա. ԱԼԼԵՆԻՆ”:

Գլխաւոր միջերանոցը Լոնտոն է (114 and 116, Southampton Row). Նախկին հայտնի Նորոգողն է.

Գլխաւոր միջերանոցը Լոնտոն է (114 and 116, Southampton Row). Նախկին հայտնի Նորոգողն է.

Կը գտնուի Ն. և Ժ. Գանգիւք եղբայրք բրիտանական ղեկարանը, Բերա, Մեծ փողոց, Էտմընտ Գարուան. Անգլիական միջերանոց, Եիւքսէր Գալտըրըմ. և Իգիտոր Լազանտէլա 433, Բերա Մեծ փողոց:

ՀԵՐԱՆԵԿԱՆ ԴԵՂԿԵՓՈՒՆԸ

ԳԵՂԵՑԿԵՐՈՒՆՈՂ ՄԵՐՍՆՈՅ ԳՈՅՆԸ, ՍԻՇՏ

ԴԵՂԿԵՓՈՒՆԸ, ՍԻՇՏ ԹԵՐՍ:

Ենդամուան մը փորձը պիտի համոզէ ամեն Տիկին թէ որչափ գերազանց է այս ուրիշ ամեն հեղանիւթներէ և բազմաթիւ փոշիներէ: Եռալին անգամ գործածելովն ալ, որ քանի մը վայրկեանի գործ է, պիտի տեսնուի իսկոյն որ երեսը, վիզը, թեւերը և ձեռքերը պիտի առնուն անոյշ փափկութիւն մը և մարմարիտի փայլ: Հանդերձ շուշանի և վարդի գունով և բուրմամբ: Վազոնի գրգռիչ յատկութիւնները կը հանդարտեցուն:

Ենդամուան մը փորձը պիտի համոզէ ամեն Տիկին թէ որչափ գերազանց է այս ուրիշ ամեն հեղանիւթներէ և բազմաթիւ փոշիներէ: Ենդամուան մը փորձը պիտի համոզէ ամեն Տիկին թէ որչափ գերազանց է այս ուրիշ ամեն հեղանիւթներէ և բազմաթիւ փոշիներէ:

Կը հանդարտեցուն: Ենդամուան մը փորձը պիտի համոզէ ամեն Տիկին թէ որչափ գերազանց է այս ուրիշ ամեն հեղանիւթներէ և բազմաթիւ փոշիներէ:

Գլխաւոր միջերանոցը Լոնտոն է (114 and 116, Southampton Row). Կը գտնուի Ն. և Ժ. Գանգիւք եղբայրք բրիտանական ղեկարանը, Բերա, Մեծ փողոց, Էտմընտ Գարուան. Անգլիական միջերանոց, Եիւքսէր Գալտըրըմ. և Իգիտոր Լազանտէլա 433, Բերա Մեծ փողոց:

Գլխաւոր միջերանոցը Լոնտոն է (114 and 116, Southampton Row). Կը գտնուի Ն. և Ժ. Գանգիւք եղբայրք բրիտանական ղեկարանը, Բերա, Մեծ փողոց, Էտմընտ Գարուան. Անգլիական միջերանոց, Եիւքսէր Գալտըրըմ. և Իգիտոր Լազանտէլա 433, Բերա Մեծ փողոց:

Կը գտնուի Ն. և Ժ. Գանգիւք եղբայրք բրիտանական ղեկարանը, Բերա, Մեծ փողոց, Էտմընտ Գարուան. Անգլիական միջերանոց, Եիւքսէր Գալտըրըմ. և Իգիտոր Լազանտէլա 433, Բերա Մեծ փողոց:

Կը գտնուի Ն. և Ժ. Գանգիւք եղբայրք բրիտանական ղեկարանը, Բերա, Մեծ փողոց, Էտմընտ Գարուան. Անգլիական միջերանոց, Եիւքսէր Գալտըրըմ. և Իգիտոր Լազանտէլա 433, Բերա Մեծ փողոց:

Կը գտնուի Ն. և Ժ. Գանգիւք եղբայրք բրիտանական ղեկարանը, Բերա, Մեծ փողոց, Էտմընտ Գարուան. Անգլիական միջերանոց, Եիւքսէր Գալտըրըմ. և Իգիտոր Լազանտէլա 433, Բերա Մեծ փողոց:

Կը գտնուի Ն. և Ժ. Գանգիւք եղբայրք բրիտանական ղեկարանը, Բերա, Մեծ փողոց, Էտմընտ Գարուան. Անգլիական միջերանոց, Եիւքսէր Գալտըրըմ. և Իգիտոր Լազանտէլա 433, Բերա Մեծ փողոց:

Կը գտնուի Ն. և Ժ. Գանգիւք եղբայրք բրիտանական ղեկարանը, Բերա, Մեծ փողոց, Էտմընտ Գարուան. Անգլիական միջերանոց, Եիւքսէր Գալտըրըմ. և Իգիտոր Լազանտէլա 433, Բերա Մեծ փողոց:

Կը գտնուի Ն. և Ժ. Գանգիւք եղբայրք բրիտանական ղեկարանը, Բերա, Մեծ փողոց, Էտմընտ Գարուան. Անգլիական միջերանոց, Եիւքսէր Գալտըրըմ. և Իգիտոր Լազանտէլա 433, Բերա Մեծ փողոց:

Կը գտնուի Ն. և Ժ. Գանգիւք եղբայրք բրիտանական ղեկարանը, Բերա, Մեծ փողոց, Էտմընտ Գարուան. Անգլիական միջերանոց, Եիւքսէր Գալտըրըմ. և Իգիտոր Լազանտէլա 433, Բերա Մեծ փողոց:

Կը գտնուի Ն. և Ժ. Գանգիւք եղբայրք բրիտանական ղեկարանը, Բերա, Մեծ փողոց, Էտմընտ Գարուան. Անգլիական միջերանոց, Եիւքսէր Գալտըրըմ. և Իգիտոր Լազանտէլա 433, Բերա Մեծ փողոց:

Կը գտնուի Ն. և Ժ. Գանգիւք եղբայրք բրիտանական ղեկարանը, Բերա, Մեծ փողոց, Էտմընտ Գարուան. Անգլիական միջերանոց, Եիւքսէր Գալտըրըմ. և Իգիտոր Լազանտէլա 433, Բերա Մեծ փողոց:

Կը գտնուի Ն. և Ժ. Գանգիւք եղբայրք բրիտանական ղեկարանը, Բերա, Մեծ փողոց, Էտմընտ Գարուան. Անգլիական միջերանոց, Եիւքսէր Գալտըրըմ. և Իգիտոր Լազանտէլա 433, Բերա Մեծ փողոց: